

Алла СОКОЛОВА

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови і літератури.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет.

м. Ізмаїл, Україна

ПОЕТОНІМІЯ РОМАНУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «СОБОР»

Мовотворчість відомого українського письменника ХХ століття Олесь Гончара донині перебуває у центрі наукових дискусій. Сучасні авторитетні дослідники наголошують на оригінальності мовомислення письменника, глибинності його світовідчуття, неповторності інтерпретації кодів української ментальності, які, на думку С. Єрмоленко, продукують «той інтелектуальний зміст тексту, що містить у собі вічні сентенції, морально-етичні оцінки, в яких поєднується загальнолюдське і національне» [4, с. 312].

Серед багатючих скарбів ідіостилю Олесь Гончара виняткове місце посіли поетоніми, які репрезентують авторський спосіб художнього освоєння світу, його світоглядні горизонти, історичну, загальнокультурну та літературну обізнаність.

Об'єктом нашого дослідження став роман Олесь Гончара «Собор», ономастична система якого яскраво відображає специфіку побутування антропонімів, характерних для сільського середовища. Вже з перших сторінок роману Олесь Гончар використовує ономастичний маркер як знаряддя своєї ономастичності: *«У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї **Зачіплянки**. А вона є, існує в реальності, без звички навіть трохи дивно **звучить: Зачіплянка**. Хтось колись тут за щось **зачепився**. І так пішло»* [3, с. 400]. Прототипом Зачіплянки стало приміське селище Дніпровського краю, де минули життя та творчість письменника, а звідти йде знання автором особливостей сільського ономастикону, його структурного, семантичного наповнення та емоційного насичення.

Найчисленнішими у романі Олесь Гончара «Собор» є типові українські імена та прізвища, які автор твору старанно добирив, допасовуючи їх до художніх образів.

У романі «Собор» поіменовано 70 персонажів та згадуваних осіб, що називаються 1517 разів. Серед них п'ять персонажів згадуються найчастіше – кожен більш 130 разів, а всі разом – 949 разів, що складає 62,6% всіх антроповжитків роману. Це головні герої : *Єлька, Володька Лобода, Микола*

Баглай, Вірунька Баглай, Ягор Катратий. Найближчі за ними персонажі не називаються в творі і 100 разів.

Серед наявних онімів твору одноваріантно позначено 51 персонажа та згадуваних осіб: *Галина, Наталка, Марія, Юхим, Дібровний, Кашубенко, Владика Мусій, Петро Петрович, Геннадій, Барон, Гуляйгуба* та ін.

Використання безваріантних власних назв у тексті роману зумовлено тим, що майже всі вони належать епізодичним персонажам та згадуваним особам. Одноваріантне позначення персонажів особовим ім'ям включає різні форми іменування: прізвище, повну (офіційну) форму, розмовну, гіпокористику, квалітатив з негативним забарвленням (пейоратив), меліоратив.

Частотна уживаність прізвищ у романі вказує на національну та індивідуальну характеристику персонажів, їх соціальний статус та вік. Серед прізвищ із яскравим національним забарвленням виділяються такі, як: *Баглай, Горбенко, Діденко, Довбищенко, Дібровний, Кашубенко, Лобода, Орляченко* та ін. Особливо специфіку української антропонімії представляють прізвища на *-енко*, а наймення історичних та загальновідомих осіб (*Мамай, Махно, Сагайдачний, Рафаель, Юлій Цезар*) надають зображуваному правдивості та достовірності.

Використання письменником гіпокористики, як розмовно-побутової форми імені з нейтральним забарвленням (*Вітя, Віра, Єля, Леся, Костя*), пояснюється тим, що вони найчастіше марковані за соціальними та віковими ознаками і є характерними для розмовно-побутової сфери спілкування у сільському середовищі.

Неофіційні іменування – прізвиська, що відрізняються індивідуальністю і влучно характеризують персонаж, є типовими для сільського середовища. Виразність, стилістична забарвленість та образність роблять їх основним засобом номінації для певних персонажів (*Гуляйгуба, Нечуйвітер, Неминайкорчма, Патлатий*).

При дослідженні поетонімії роману Олесь Гончара «Собор» нами було виявлено також андроніми (*Баглаїха, Владичиха, Ткаченчиха, Ягориха, Шпачиха*), які «в українській неофіційній антропонімній системі належать до найбагатшого та використовуюваного розряду людей за спорідненістю та свояцтвом» [9, с. 158]. Вдало дібрані письменником андроніми лаконічно вплітаються у текст роману і виконують певні стилістичні функції.

Як бачимо, Олесь Гончар добирав онімні позначення для головних, другорядних та позасюжетних персонажів у зв'язку з їх соціальними, віковими характеристиками, закріпленістю того чи іншого іменування у сільському

середовищі, що зумовлено ідіостилем письменника, архітектонікою тексту роману.

Часто згадувані персонажі роману наділені значною кількістю структурних та морфологічних варіантів. Більш ніж один варіант мають 49 персонажів.

Розглянемо функціональне навантаження та характеристичний потенціал поетонімів, які займають найвищі позиції з числа усіх онімів роману.

Найбільше число варіантів (13) належить головній героїні твору, що позначається такими варіантами : *Єлька* – 235, *Олена Чечіль* – 4, *Єля* – 4, *Єлена* – 3, *Олена* – 3, *Єльця* – 2, *Єлена Прекрасна* – 1, *Єлька-Олена* – 1, *Єлька-Оленка* – 1, *Оленця* – 1, *Магдалина* – 1, *Чечіль* – 1, *Чечілька* – 1.

Серед всіх перерахованих варіантів номінації персонажа домінує розмовна форма імені **Єлька**, позбавлена експресивного забарвлення, що зумовлено віком героїні роману, її невисоким соціальним статусом, приналежністю до сільського середовища: *«Для скептиків, звісно, не зосталась непоміченою з'ява за Ягоровим парканом тієї загадкової особи, що Єлькою зветься... Хто вона та порушниця зачіплянського спокою, баламутка юнацьких ночей»* [3, с. 406].

На думку Л. Белея, називаючи персонажів, письменник прагне дібрати власну особову назву, яка б адекватно характеризувала, оцінювала та однозначно ідентифікувала персонажа-денотата [1, с. 7]. Так, для іменування героїні твору автор роману обирає розмовний варіант **Єлька**, що походить від повної форми імені **Олена**, яке в перекладі з гр. (Helen) буквально означає «сонячне світло, або смолоскип» [8, с. 169]. Саме такою *Єлька* показана у романі. Її чиста поетична душа формується під впливом рідної природи і рукотворної краси архітектурної пам'ятки – собору, в яких вона знаходить джерело морального очищення і відновлення.

Особливої ніжності й поетичності набуває ім'я *Єльки* в устах її коханого Миколи: *«І запитав: – Ви співаєте, Єлько?»* [3, с. 515]. У мові Миколи Баглая знаходимо й уживання таких пестливих форм, як *Оленця*, *Єльця*. До усічених основ *Олен-*, *Єль-*, що стали базою для утворення цих варіантів, долучається суфікс *-ц*, що стає формальним виразником емоцій: *«Оленця... Єльця... Єлена... Яке чудове ім'я!»* [3, с. 537]. Таку ж функцію виконує інша, зменшувано-пестлива форма **Єля**: *«... бачиш, Єлю, все тут робиться тільки ради тебе, ради того, щоб принести тобі вдовolenня і радість»* [3, с. 461].

Ужиток інших варіантів іменування персонажа сигналізує про певні ситуативні особливості описуваних подій. Так, уживання одночленної антропоформули «Повна (офіційна) форма імені» або двочленної «Повне

ім'я+прізвище» вказує на повагу до героїні роману з боку іншого персонажа, офіційність зображуваної ситуації спілкування: «– Коли б на мене, **Олено**, то я б тебе й не тримав...» [3, с. 427], «Голова, наблизившись до подвір'я Катратого, привітався до господаря й запитав, чи можна бачити **Олену Чечіль**» [3, с. 454].

Серед різних ситуацій ужитку антропонімів на позначення Єльки двочленною антропоформулою Олесь Гончар використовує модель «ім'я+по батькові», уникаючи називання другого компонента: «– Як спочивалося, **Олено батьківно?** – і підморгнув з гидкою інтимністю» [3, с. 423]. Такий спосіб іменування у побутовому ужитку набуває підкресленої зневажливості, що не відповідає головній функції імен по батькові.

Для передачі негативного ставлення до дівчини один з комунікантів твору уживає прізвище з негативними емоціями, які посилює пейоративний суфікс – ка та прикладка «байстрючка»: «– Оту **Чечільку-байстрючку** мені невісткою? Інші росу збили, а ти в хату приведеш?» [3, с. 426].

Як бачимо, називання персонажа в художньому тексті здійснюється з використанням різних антропомоделей та неоднаковим їх співвідношенням. Слушним є твердження С. Медвідь-Пахомової про те, що «екстралінгвальні фактори, як вік, стать, соціальний статус поіменованої особи, ситуація спілкування, мода і смаки, традиції, породжують свої умови для утворення в мові різних способів номінації особи» [5, с. 8].

Варіативність літературних онімів є одним з найважливіших засобів урозмаїтнення поетонімосфери художнього тексту. На думку Л. Белея, «варіативність, як необхідна умова існування антропоніма, а точніше, моделювання варіантності на літературно-художньому антропонімійному матеріалі забезпечує літературно-художній антропонімії твору природність та правдивість, так би мовити, номінативний дух» [1, с. 13].

9 варіантів іменування має один з головних персонажів роману *Володька Лобода*. Найчастотнішим серед варіантів ономаформ є прізвище *Лобода*, що уживається 125 разів. Така частотна уживаність цього оніма підкреслює не так вік персонажа і повагу до нього з боку діючих осіб, як авторську зневагу до таких посадових осіб: «І хоч робилося це без відома відповідальних, але були в декого серйозні неприємності, зокрема і в Петра Петровича, учнем і висуванцем якого **Лобода** себе вважає» [3, с. 438].

Власні назви з ясным етимологічним значенням основи, з промовистою внутрішньою формою у художньому тексті можуть ставати прямо мотивованими, тобто прямо характеризуючими через семантику або форму

основи, іменованій образ, його риси характеру, або ж його соціальний тип. Таким асоціативно-характеризуючим у романі стає прізвище *Лобода*. Тлумачний словник виділяє значення лексеми «лобода», яке виразно підкреслює пейоративність літературно-художнього антропоніма : «Найпоширеніший бур'ян, що засмічує посівні та городні культури» [6, с. 99]. Олесь Гончар добирає таке промовисте прізвище, аби показати внутрішню сутність характеру, хижачьке ество героя: його байдужість до людей, кар'єризм, цинізм, лицемірство: «*Зараз цей молодий, тугощокій, квітучого здоров'я Лобода відає культурою всього заводського району. Якраз на соборі висунувсь*» [3, с. 436].

Формальним вказівником на подібне трактування образу можна вважати дібране О. Гончаром ім'я *Лободи Володька*, яке уживається у тексті твору 51 раз і має стійке закріплення за персонажем: «*Лобода-син був Володимиром Ізотовичем для цього кабінету, а для Зачіплянки він і досі Володька*» [3, с. 436]. Поступово поетонім *Володька* стає експресивно-оцінним, синонімічним прізвищу *Лобода*, і сприяє акцентації негативної характеристики персонажа, який має намір сприяти руйнуванню древнього козацького собору.

Слушно зауважив про складність образу цього персонажа А. Погрібний: «Значно складніше явище у романі – Володька Лобода, образ якого увиразнює всю згубність й аморальність культивованого у застійні роки національного нігілізму. Ось він перед нами цей персонаж – освічений, розумний спостережливий, кмітливий і... такий потворний, нищий у своїх прагненнях і мріях, такий наповнений не творчою, а вандальською руйнівною силою» [7, с. 592].

Наче у відповідність до імені *Володимир* (4 антроповжитки) письменник показує його освіченим, розумним, спостережливим та винахідливим, адже дослідники виводять це ім'я від псл. *Voldimeгъ, де *voldь – влада, а meгъ – великий, (буквально: силою великий) [8, с. 48]. І цю силу, як бачимо, *Володька Лобода* спрямовує на свою кар'єру, яка є для нього єдиною святинею.

Володька непогано знає фольклор та історію, володіє відчуттям прекрасного. Так, розмірковуючи над долею собору у *Володьки* сам-на-сам прохоплюється: «*Але ж красень, стервець!..*» [3, с. 473].

Незважаючи на молодість, у Володьки Лободи вже виробилися риси, характерні для «певної частини анкетно-благополучного чиновництва»: «своя психологія, по суті, дикий, одначе реальний стереотип мислення, згідно з яким вважалося, що чим більше ти виявлятимеш бундючної зневаги до пам'яток національної історії та культури, чим більше бездоглядних архітектурних

шедеврів зруйнується у твоєму регіоні,... тим ти найкраще доводиш свою «правовірність»...» [2].

Двочленна антропоформула **Володимир Ізотович** (9 разів) функціонує лише у мові персонажів за умов офіційності вжитку і вказує на соціальний стан головного героя твору: « – Діло, діло ви кажете, **Володимире Ізотовичу**, – знайковито згодився Яківець» [3, с. 496]; «– Ні, **Володимире Ізотовичу**, вони там аптечними дозами, – заспокоїв директор» [3, с. 482].

Тричленна антропомодель, ужита у романі О. Гончара «Собор», має інверсійний порядок побудови з прізвищем на першому місці: «Зачіплянку на цьому засіданні представляв її висуванець **Лобода Володимир Ізотович**, син славетного на весь край обер-майстра Ізота Лободи, заслуженого металурга республіки» [3, с. 436]. Маючи нейтральний характер, така антропоформула використовується автором для більш точної ідентифікації персонажа, з метою підкреслення офіційного сенсу.

Цілеспрямовано Олесь Гончар добирає оніми для іменування другорядних та епізодичних героїв твору. Так, прізвище голови колгоспу **Бублик** (8 антроповжитків) характеризує й оцінює вчинок персонажа, який відпустив під відстійник землю сусіднього колгоспу, але замість землі отримав «дірку з **бублика**»: «Піймав він таки того **Бублика**, дав той землі, та тільки, виявилось... не свою дав, сусідську виділив!» [3, с. 439].

Індивідуально-авторська винахідливість Олесь Гончара виявилась в доборі прізвища **Катратий**, що належить запеклому садолюбу та прославленому сталевару: « зовсім підліток у Махна опинився, степова ота вольниця затягла, розгульне тачанкове життя» [3, с. 433]. «Махновська» сторінка біографії позначилась на етимології прізвища, що походить від лексеми «**кат**»: «Сльозами та кров'ю тая свобода вмивалася, Ёлько...Ківш чавуну дорожчий за всі оті руїнницькі рейди...» [3, с. 433]. Як бачимо, письменник вкладає в обрані ним оніми певну оцінку, характеристику, тобто використовує власні імена як додатковий засіб для вираження ідейно-естетичного задуму твору.

Отже, поетонімія роману Олесь Гончара «Собор» відображає узуальні діючі норми побутування імен та похідних від них варіантів, прізвищ і прізвиськ у сфері сільського спілкування, які були добре знаними письменником. Оніми роману, майстерно використані письменником, набувають авторських конотацій та реалізуються на змістовому, емоційно-експресивному та асоціативному рівнях.

Список використаних джерел

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород : [б.в.], 1995. 120 с.
2. Гончар О. Т. Жити за законами правди. *Літ. Україна*. 1987. 18 червня.
3. Гончар О. Т. Циклон. Тронка. Собор: романи. К.: Рад. школа, 1990. 592 с.
4. Єрмоленко С. Я. Явив себе і свій час у мові. Мова і українознавчий світогляд. К.: НДІУ, 2007. 444 с.
5. Медвідь-Пахомова С. М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород. держ. ун-т. Ужгород, 1999. 248 с.
6. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т./ уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. К. : Аконт, 2003 . Т. 2. 926 с.
7. Погрібний А. Г. Твори народжені з болю. *Гончар О. Циклон. Тронка. Собор: романи*. К.: Рад. школа, 1990. С. 589-592.
8. Скрипник Л. Г. Власні імена людей : слов.-довід. / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська ; ред. В. М. Русанівський; НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. Київ: Наук. думка, 2005. 334 с.
9. Чучка П. П. Андронім. Українська мова. Енциклопедія. К.: Укр. енциклопедія. 2000. С. 26.

Валентина ЮНОСОВА
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та славістики.
Бердянський державний педагогічний університет.
м. Івано-Франківськ, Україна

**СПЕЦИФІКА ФОРМ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА
В РОМАНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА «СОБОР»**

Українська мова належить до тих слов'янських мов, які для граматичного оформлення звертання використовують кличний відмінок із прадавніх часів. Л. Булаховський вважав, що флексії кличного відмінка іменників сучасної української літературної мови становлять «спадщину найдавнішої слов'янської і навіть індоєвропейської старовини» [1, с. 281], а кличні форми іменників чоловічого роду української мови дуже близькі до кличних форм іменників чоловічого роду мови давньоруської [1, с. 73].